

СУЧАСНІ ГЕОГРАФІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОВКІЛЛЯ

УДК 504.03

М. М. НАЗРУК, д-р геогр. наук, проф.
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, Львів, 79000
Kfgeoresurs@ukr.net

ФІЛОСОФІЯ ДОВКІЛЛЯ ТА ЇЇ РОЛЬ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Розглянуто філософський дискурс щодо зміни світоглядних концепцій в галузі взаємодії суспільства та природи. Сучасне пізнання цивілізаційного перелому в сфері зв'язків та взаємодії між людським суспільством і біосферою призвело до виникнення нової галузі - філософії довкілля. Особлива увага приділяється концепції сталого розвитку та його етичним вимірам. Підкреслюється роль філософії довкілля в організації соціально-екологічних досліджень.

Ключові слова: філософія, довкілля, соціоекологія

Nazaruk M. M. THE ENVIROMENTAL PHYLOSOPHY AND ITS ROLE IN SOCIO-ECOLOGICAL RESEACHES

The philosophical discussions as for the changes of the world outlook conceptions in the gield of society and nature (environment) relations have been observed. The modern cognition of civilized break in the sphere of connections and interaction between society and biosphere leads to the beginning of new branch – the environmental philosophy. The particular attention is paid to the conception of the constant development and its ethical dimensions. The role of environmental philosophy in the organization of sozio-ecological researches is stressed.

Key words: environmental, philosophy, socio-ecological researches, socio-ecology

Назарук М. М. ФИЛОСОФИЯ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ И ЕЕ РОЛЬ В СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Рассмотрено философский дискурс относительно изменения мировоззренческих концепций в области взаимодействия общества и природы. Современное познание цввилизационного перелома в сфере связей взаимодействия между человеческим обществом и биосферой привело к возникновению новой отрасли - философии окружающей среды. Особое внимание обращается концепции устойчивого. развития и ее этическим измерениям. Подчеркивается роль философии окружающей среды в организации социально – экологических исследований.

Ключевые слова: философия, окружающая среда, социоекология

Зацікавлення наукою про довкілля є результатом поглиблення кризи природного середовища. Криза ця є результатом наростання протиріччя між суспільством та природою, конфлікту, що виник внаслідок несумісності масштабів, глибини і потужності сучасного втручання людей та порушення еволюційно вироблених механізмів саморегуляції біосфери. Проявляється вона у збільшенні і поглибленні протиріччя між домінуючим напрямком розвитку цивілізації та кінцевістю і обмеженістю Землі й її ресурсів. Кардинальні зміни світу і способу життя, ускладнення характеру соціальних

процесів, з якими щодня спіткається сучасна людина, не мають аналогів у попередній історії і не можуть бути до кінця збагнутими на підґрунті традиційних світоглядних позицій. Це заважає пошуку раціональних шляхів вирішення глобальних екологічних проблем, подоланню суперечностей що виникли у взаємодії людського суспільства та природи.

Сучасне пізнання цивілізаційного перелому в сфері зв'язків та взаємодії між людським суспільством і біосферою призвело до виникнення нової галузі – філософії довкілля. В її межах здійснюється розгляд умов, причини і суті сучасної екологічної кризи, потреби охорони довкілля, а також

формулюються різні аксіологічні пропозиції, етичні постулати, філософські положення, що стосуються місця і ролі людини в природі та в Космосі.

Мета дослідження – розглянути, як сучасні реалії спонукають науковців подивитися по-новому на місце і призначення людини в світі, переглянути характер взаємовідносин суспільства та природи. Місце та роль філософії довкілля у соціально-екологічних дослідженнях.

Проблемами розвитку філософських концепцій щодо взаємодії людського суспільства займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені: Бачинський Г. О., Крисаченко В. С., Лісовський С.А., Т. Фрідман, А. Гор, К. М. Маєр-Абіх, Г. Йоганс та інші.

Взаємодія суспільства і природи є спільною умовою життєдіяльності людей. Форма цієї взаємодії – матеріальне виробництво, точніше – процес відтворення, який передбачає використання природних ресурсів та створених людьми матеріальних умов праці, а також відтворення особистого чинника, у тому числі відносин раціонального природокористування, котрі забезпечують увесь цей процес виробничих відносин. Отже, асоційована працею природа є джерелом, умовою і чинником здійснення виробничої діяльності і являє собою вже щось соціальне, як і сам процес її «олюднення», тобто – виробництво. Тому раціональне природокористування, що здійснюється за допомогою праці, слід розглядати як єдність соціальних явищ, як визначену соціо-екосистему ієрархічної субординації форм руху матерії. Центральне місце в ній належить людині, яка відіграє активну роль у цій взаємодії своєю перетворювальною діяльністю. Оскільки суспільне виробництво є формою раціонального природокористування, сам процес праці стає специфічним способом «обміну речовин». Тобто залучена у сферу людської діяльності природа набуває соціальної функції, а тому стає основою життєдіяльності суспільства і тим самим включається в соціосферу [1].

Вчені відмічають, що людина з її духовним життям і складними психічними утвореннями – невід'ємний елемент цілісної природи. Суспільство як форма існування людини також не є чимось унікальним в природі. Однак тільки людина у процесі еволюції почала не просто пристосовувати спосіб життя до природи, як це роб-

лять всі інші живі істоти, а дедалі більш масштабно перетворювала природу, пристосовуючи її до своїх потреб. Можливості, що відкривались при цьому, стимулювали появу нових потреб, що зумовлювало ще більше втручання у природні системи. Відсутність же відчуття її цілісності, сприйняття тільки зовнішнього середовища, уява про природу як про безмежну нескінченність і невичерпність її ресурсів формували антропоцентричний егоїзм як світоглядну позицію та як практичну спрямованість людської діяльності.

Сьогодні подолання такого обмеженого світоглядного підходу має бути основою філософії довкілля, яка має виступити з критичним аналізом і поєднати кращі досягнення усього багатства попередньої філософської думки з позицій визнання невід'ємної цілісності природи, включаючи людину з продуктами її матеріальної й духовної діяльності. Тільки успішне розв'язання цього вкрай відповідального завдання і здатне ефективно використати потужні синергетичні зв'язки і забезпечити бажану гармонізацію відносин людини і суспільства з природою на засадах не їхнього протиставлення, а органічної єдності. Як бачимо, уже тривалий час не природа загрожує нам, а ми – їй. В цій ситуації нам необхідно інакше розуміти і природу, і самих себе. Як вважає філософ Маєр-Абіх К. «Ми зможемо вийти із небезпечного функціонального кола тільки тоді, коли разом із хибною діяльністю, яка загрожує основам життя, відмовимося й від хибного способу мислення» [5]. Витоки сучасної екологічної кризи багато хто вбачає саме у моральній проблемі, на що звернув увагу папа римський Іоан Павло II. Він підкреслював: «найглибшим і найсерйознішим свідченням моральних наслідків, пов'язаних із екологічним питанням, є неповага до життя, котра проявляється в поведінці людей, що забруднюють навколишнє середовище» [3].

Загрози виживання людства цілком реальні. На думку експертів, уже нинішні покоління зазнають прямого впливу екологічного забруднення. Що має антропогенне походження. «Ймовірним є і те, пише Е. Фермеєрс, – що дехто з нас зазнає на собі перших наслідків парникового ефекту чи захворює раком внаслідок виникнення озонної дірки» [6]. Якщо нинішні покоління не усвідомлять реальності екологічної кри-

зи й не запропонують дієвих заходів, то прийдешні покоління опиняться на межі виживання. Турбота про захист довкілля лунає в численних наукових дослідженнях і публічних заходах громадських організацій. Найбільшу стурбованість світового співтовариства викликають екологічні проблеми, що стосуються збереження та відновлення довкілля. Саме їхньому вирішенню і була присвячена остання чверть ХХ сторіччя. Це не лише проблеми виживання самої людини. Згідно з науковими дослідженнями, впродовж усієї історії Землі біологічні системи накопичили таку кількість генетичної інформації, яка призвела до появи саморегулюючих механізмів існування біоти (фауни й флори, що утворюють екологічну цілісність) Землі. Руйнуючи ці екологічні системи, людина руйнує й саморегуляцію біоти, що може мати катастрофічні наслідки. В епоху НТР людство стало настільки технічно й технологічно потужним, що здатне знищити всю планету, покласти край не лише цивілізації, але й життю на Землі. У ХХ ст. завдяки створеній техніці та технології діяльність людини набула планетарного характеру, а її наслідки – глобального. «Підкорення природи, що мало на меті щастя людей, своїми надмірними успіхами, які поширюються й на природу самої людини, перетворилося на виклик людському буттю як такому. Усе тут нове, безпрецедентне і за своїм проявом, і за своїми масштабами. У досвіді попередніх поколінь, якому відповідала вся мудрість щодо належної поведінки, ми не знайдемо чогось подібного до того, що здатна сьогодні зробити людина і що в змозі вона ще зробити, раз у раз вдосконалюючи цю здатність» [4].

Сьогодні у філософському дискурсі значну увагу зосереджено на етичних проблемах, зокрема обґрунтуванні екоетики (етики довкілля). Історичний огляд процесу становлення норм поведінки та моральних цінностей засвідчує, що немає абсолютно етичних принципів для всіх народів і на всі часи. У процесі розвитку цивілізації ці норми та правила змінювали й доповнювали. Очевидно, що людству необхідні нові світоглядні орієнтири. Антропоцентризм неправомірно звеличує сутність людини. Утверджує її вищість щодо інших природних систем. Проте сучасні уявлення про сутність життя переконливо доводять, що людина як природна істота, яка утворює

вид *homo sapiens*, входить разом з іншими видами живих організмів (яких до речі близько двох мільйонів) до системи вищого рівня організації – біосфери. Кожен вид має тут свою екологічну нішу і виконує специфічну функцію. І саме це сукупно забезпечує стабільність функціонування глобальної екосистеми. Науковці дедалі більше схиляються до думки, що людина – це частина природи, яка розвивається одночасно з усім живим світом Землі – біосом. Тому лише стратегія на основі біоцентризму дасть змогу сформувати засади поведінки, що адекватні вимогам сьогодення. Згідно з цією концепцією, не один і не кілька видів, а все живе на Землі має право на існування, і саме вся біота, а не лише вид *homo sapiens*, має бути центром уваги. З цього неминуче випливає, що людина повинна не намагатися підкоряти собі наявні види біосфери (тоді вона поводить себе як хижак стосовно рівноцінних собі видів), а пізнавати її закони, формувати й коригувати стратегію своєї поведінки щодо них. Нова парадигма етики ґрунтується на світоглядному симбіозі антропо- та екоцентризму, згідно з яким, усе, що існує у світі, має внутрішню цінність. Головним принципом екоетики є принцип не руйнування – творення. Цей принцип поєднує антропоцентричну та екологічну етики, оскільки визначає цінність все, що створила і людина, і природа. В умовах екологічної кризи особа має бути відповідальною не лише за інших людей, тварин і рослин, а також за всі речі, які вона створила і яких не створила.

Зміну світоглядних орієнтацій задає стратегія розвитку, яка передбачає досягнення міжнародного консенсусу щодо втримання економічної підсистеми людства у відповідних межах, що давало б змогу природній підсистемі Землі жити її і підтримувати. Вихідною точкою нової ери людства була конференція ООН у Ріо-де-Жанейро (1992), відома як саміт «Планета Земля». Головний документ «Порядок денний на ХХІ століття» – фактично, глобальна програма дій, яка передбачає інтеграцію економічних, соціальних та екологічних цілей. У програмі сформульовано імператив ХХІ сторіччя: сталий розвиток, який визначає стратегію розвитку людства. На саміті «Планета Земля» запропоновано кожній країні розробити власну концепцію сталого розвитку, яка повинна ґрунтуватися на ім-

перативах екологічної сталості й соціально – економічної збалансованості. Сталий розвиток не є стаціонарним станом, що дає нульове економічне зростання. Не є він і стійким економічним зростанням, головний показник якого – зростання ВВП. Сталий розвиток суспільства базується на оцінці прогресу не за кількісними параметрами економічного зростання, а за параметрами якості людського життя та стану довкілля. Концепція сталого розвитку пропонує розглядати людство й довкілля як паритетні чинники існування планетарної цивілізації. Зазначимо, що людство виконує три головні функції щодо довкілля: відтворення його потенціалу та самовідтворення власного потенціалу, креативну – перетворення й використання довкілля через розвиток техніки і технології та захисну – збереження й облагородження довкілля. Україна підписала «Декларацію...» в Ріо-де-Жанейро і здій-

снює правове забезпечення сталого розвитку. Підготовлено проект «Концепції сталого розвитку України» (1997, 2000). Однак, на сьогоднішній день ми не маємо загальнови-знаної парадигми перебудови всіх сфер життя на засадах збалансованого розвитку. Зокрема, виконання сформульованих у проєкті завдань передбачає, що його реалізація потребує суспільного контролю. Насамперед суспільство прагне скеровувати розвиток через державну політику, тобто через офіційне втручання влади задля досягнення бажаних екологічних наслідків. Водночас суспільство може впливати на екологізацію мислення та поведінку людей культурним шляхом, через дотримання правил та звичаїв збереження та облагородження довкілля. Значна роль у досягненні цієї мети належить такій галузі знань як філософія довкілля.

Висновки

Філософія довкілля є вихідним пунктом для досліджень у галузі соціальної екології, формуючи основи її пізнавальної парадигми через:

а) встановлення онтичного статусу людського суспільства і його місця та ролі в біосфері;

б) визначення аксіологічного горизонту проєктованих програм і заходів, спрямованих на подолання сучасної кризи між суспільством та природою.

Таким чином, філософія довкілля є необхідною умовою для розуміння і поліпшення системи «людське суспільство – природа».

Література

1. Бачинський Г.О. Основи соціоєкології. / Г.О. Бачинський. – К., 1994. – С. 48.
2. Гор А. Земля у рівновазі. Екологія і людський дух./ А. Гор. – К.: Інтелсфера, 2001. – С.11.
3. Іоан Павло II. Мир із Богом – Творцем – мир із усім творінням // Ойкумена. –1991. – №1. – С.93.
4. Йоганс Г. Принцип відповідальності. / Г. Йоганс– К.: Лібра, 2001 – С.7.

5. Маєр-Абіх К. Повстання на захист природи. Від довкілля до спільносвіту./ К. Маєр-Абіх. – К.:Лібра, 2004. – С.96.
6. Фермеєрс Е. Очі панди. Філософське есе про довкілля./ Е. Фермеєрс. – Львів: Стрім, 2000.– С 53.

Надійшла до редколегії 9.09.2014